

Luba Krupnyk

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu [liuba.krupnyk01@gmail.com]

Więziennictwo w Polsce i Ukrainie: od dziedzictwa totalitarnego do współczesnego europejskiego systemu penitencjarnego

Abstrakt: Badanie reformy więziennictwa w Polsce jest doskonałą ilustracją przemian ustrojowych, jakie przechodzili Polacy od systemu naznaczonego radzieckim totalitaryzmem do społeczeństwa spełniającego kryteria demokratyczności. Dążenia Ukrainy w kierunku adaptacji rozwiązań Unii Europejskiej w dziedzinie reformy penitencjarnej zachęcają do poznania doświadczeń Polski ze względu na postęp tego kraju w eliminowaniu spuścizny komunistycznej w działalności więziennictwa i nadzorującej go Służby Więziennej. Zadanie to staje się również aktualne dla współczesnej Ukrainy i z uwagi na łączące oba kraje głębokie więzi kulturowe i mentalne, polskie doświadczenia wydają się być niezwykle inspirujące. Korzystając z doświadczenia sąsiadów nie należy zapominać o różnicach. Przede wszystkim należy zauważyć, że okres komunizmu w Polsce był wyraźnie krótszy, w porównaniu z 70-letnim doświadczeniem Ukrainy, Białorusi i innych Republiki Radzieckich które w odróżnieniu od Polski nie zaznały pełnej suwerenności.

Kluczowe dla powodzenia reform w Polsce było to, że realizowali je nowi, często młodzi ludzie, przygotowani do pracy w oparciu o współczesną wiedzę, nie związaną z poprzednim systemem. Polacy potępili zbrodnie komunizmu i jego dziedzictwo. Na Ukrainie do tej pory tak zdecydowanie tego nie zrobiono i to jest jeden z powodów niepowodzenia reform.

Słowa kluczowe: więziennictwo, system totalitarny, Państwowa Służba Penitencjarna, reforma więziennictwa

Wstęp

Jest takie powiedzenie, że więzienie stanowi lustro społeczeństwa. Doświadczenie Polski w rugowaniu uciążliwego dziedzictwa totalitarnego oraz zmiana filozofii w podejściu do zasad funkcjonowania zakładów karnych, zwłaszcza w zakresie obrony praw człowieka, odzwierciedla ewolucję zmian w świadomości ludzi, świadczy o ewolucji społeczeństwa. Dlatego badanie reformy więziennictwa w Polsce jest doskonałą ilustracją przemian ustrojowych, jakie przechodzili Polacy od systemu naznaczonego radzieckim totalitaryzmem do społeczeństwa spełniającego kryteria demokratyczności .

Dążenia Ukrainy w kierunku adaptacji rozwiązań Unii Europejskiej w dziedzinie reformy penitencjarnej zachęcają do poznania doświadczeń Polski ze względu na postęp tego kraju w eliminowaniu spuścizny komunistycznej w działalności więziennictwa i nadzorującej go Służby Więziennej. Zadanie to staje się również aktualne dla współczesnej Ukrainy i z uwagi na łączące oba kraje głębokie więzi kulturowe i mentalne, polskie doświadczenia wydają się być niezwykle inspirujące.

Korzystając z doświadczenia sąsiadów nie należy zapominać o różnicach. Przede wszystkim należy zauważyć, że okres komunizmu w Polsce był wyraźnie krótszy, w porównaniu z 70-letnim doświadczeniem Ukrainy, Białorusi i innych Republiki Radzieckich które w odróżnieniu od Polski nie zaznały pełnej suwerenności. Odmienna była również skala represji wobec tych społeczeństw. Polacy doświadczali ich od września 1939 roku. W ich następstwie w radzieckich obozach i więzieniach znalazło się około pół miliona osób narodowości polskiej, zaś do października 1941 roku zmarło spośród nich 322 tys. mężczyzn i kobiet (Pawlak 1997, s.85). Znaczącym czynnikiem oporu były również elity, mocno dotknięte represjami, ale w niewielkim stopniu podatne na kolaborację. Natomiast na Ukrainie niezależne elity zostały niemal doszczętnie zlikwidowane przez bolszewików. W latach trzydziestych XX wieku «represje objęły wszystkie warstwy inteligencji, niektóre z nich (...) były zniszczone prawie całkowicie» (Грицак 2000, s.130). Jak zauważa ukraiński historyk Jarosław Hrycak między 1914 i 1945 r. w Ukrainie w ogóle gwałtowną śmiercią zginął co drugi mężczyzna i co czwarta kobieta, co ostatecznie stanowi w sumę około 16 mln osób (Грицак 2008, s.11).

Istotne jest też to, że w Polsce w okresie PRL-u istniały elementy gospodarki niepaństwowej, chociażby w rolnictwie, handlu czy rzemiośle, a zjawisko zwane „Homo

sovieticus” (Tischner, 1992) nie było powszechną postawą społeczną. Dlatego Polska nie przeszła takich poważnych i długich deformacji, które stały się udziałem narodów ZSRR, co ułatwiło przyszłe reformy. Ważnym czynnikiem ich sukcesu było to, że były one oczekiwane przez społeczeństwo, w tym także funkcjonariuszy zakładów karnych.

Biorąc pod uwagę funkcjonowanie systemu penitencjarnego w czasach komunistycznych, można wyodrębnić kilka okresów, które ze względu na wyżej wskazane uwarunkowanie będą się nieco różnić. I tak na Ukrainie wskazuje się następujące okresy charakteryzujące funkcjonowanie systemu więziennictwa: 1) penitencjarno-karny (lata 20-te XX wieku), 2) represyjno-karny (lata 30– 50-te XX wieku) oraz 3) pracy naprawczej (lata 60 –80- te XX wieku), który szczególnie rozwinął się w ostatniej dekadzie swego trwania (Галай 2003, s.13). Kolejny etap przypisywany ukraińskiemu więziennictwu datuje się od momentu zdobycia przez Ukrainę w 1991 r. pełnej niepodległości oraz państwowości, kiedy to jego przemiany toczą się już w duchu europejskim.

Natomiast proces przemian systemu penitencjarnego w Polsce można podzielić na pięć okresów: 1) okres II Rzeczypospolitej (1918–1939); 2) okres totalitaryzmu radzieckiego (od 1945 po 1956 r); 3) okres „odwilży” (od 1956 po 1969 r.), 4) okres przejściowy (od 1970 po 1988 r) i wreszcie 5) okres zasadniczej reformy (od 1989), związany z odbudową polskiej państwowości oraz przystąpieniem do struktur Unii Europejskiej.

Więziennictwo w II Rzeczypospolitej i Ukrainie (1917/1918–1945)

Przyjrzyjmy się zatem na początku nieco dokładniej zmianom, jakie dokonywały się w polskim systemie penitencjarnym w poszczególnych okresach. W II Rzeczypospolitej (1918–1939) mieszkało jej ówczesnych granicach około 35 mln. ludności. Polacy stanowili 69%, Ukraińcy 14%, Żydzi 9%, Białorusini 3%, Niemcy 2,3% ogółu ludności (Pawlak 1997, s.56). Działające wówczas 340 więzienia podlegały Ministerstwu Sprawiedliwości (Pawlak 1997, s.57), w ramach którego od końca 1918 roku istniała Sekcja Więzienna. W roku 1921 został utworzony Departament Więzienny, przemianowany potem na Departament Karny Ministerstwa Sprawiedliwości (nie podlegały mu więzienia wojskowe i areszty policyjne). W 1928 r. rozporządzeniem Prezydenta RP w sprawie organizacji więziennictwa zakłady karne podzielono na samodzielne i przy sądach grodzkich. Najpierw było 108 więzień samodzielnych, później zwiększono ich liczbę do 118 i podzielono na karne, śledcze i karno-śledcze (Pawlak 1997, s.61). W więzieniach tego okresu obok kancelarii ogólnej

funkcjonowały trzy działy (administracyjny, pracy więźniów, gospodarczy). Po wprowadzeniu w 1931 r. nowego regulaminu, dotychczasowa strukturę uzupełniono o dział wychowawczy. Na więziennictwo z budżetu państwa przeznaczano ponad 1% PKB, zaś z budżetu Ministerstwa Sprawiedliwości - około 25% jego środków. Dochody więziennictwa nie przekraczały 5% wydatków i pochodziły wyłącznie z pracy zarobkowej więźniów (Pawlak 1997, s.61).

Nie bez znaczenia dla wprowadzanych w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym zmian w systemie penitencjarnym był udział Polaków w Międzynarodowych Kongresach Penitencjarnych, które odbyły się w Londynie, Pradze i Berlinie.

W innej sytuacji były władze ZSRR, izolowane z powodów politycznych na arenie międzynarodowej. Radzieccy decydenci nie tylko nie brali udziału w Kongresach Penitencjarnych, ale i też nie mieli zamiaru wprowadzać w życie międzynarodowych standardów i doświadczeń w wykonywaniu kary pobawienia czy ograniczenia wolności. Z kolei dla Polaków udział w Kongresach miał ogromne znaczenie jeśli chodzi o kształtowanie się polskiego prawa karnego, wykonawczego prawa karnego i systemu penitencjarnego (Pawlak 1997, s.59). Podejmowano kroki w zakresie wdrażania penitencjarnej teorii do reformy prawa karnego (20 czerwca 1931 r. wydano pierwszy polski regulamin więzienny; 1932 r. – kodeks karny oraz przepisy w sprawach kadrowych, 26 lipca 1939 r. wyszła ustawa o organizacji więziennictwa). Ustanowiony regulamin więzienny wprowadzał przede wszystkim obowiązek prowadzenia w zakładach karnych działalności wychowawczej oraz stosowania zasad systemu progresywnego. Z kolei polski kodeks karny, uważany za jeden z najnowocześniejszych w ówczesnej Europie, wprowadzał zasadę subiektywizmu (zasada winy), zasadę humanitarnego karania oraz zasadę adekwatnej karalności sprawy z uwzględnieniem zasady utylitaryzmu karania, co było na owe czasy znaczącym osiągnięciem (Tarnawski 1994, s.398-401). Wszystkie te zmiany wymagały oczywiście odpowiednich kompetencji od pracowników instytucji penitencjarnych, w szczególności odpowiedniego systemu kształcenia funkcjonariuszy. Początkowo przechodzili oni wstępne przeszkolenie na kursach. W 1923 r. powstała Centralna Szkoła przy Departamencie Więziennym dla urzędników i starszych strażników więziennych. W 1933 r. utworzono z kolei dwie szkoły, jedną dla wyższych funkcjonariuszy więziennych z 6-cio miesięcznymi kursami, a drugą dla niższych funkcjonariuszy z 3-miesięcznymi kursami. W 1935 r. połączono wspomniane uczelnie w Szkołę Straży Więziennej z siedzibą w Warszawie. «Obok przedmiotów obejmujących zagadnienia prawne, administracyjne i gospodarcze, nauczano w niej także przedmiotów pedagogicznych takich jak: pedagogika, socjologia, psychologia i modna w tym czasie

antropologia kryminalna. Ponadto organizowano różnorodne kursy specjalistyczne w zasadzie przeznaczone dla funkcjonariuszy zatrudnionych w więzieniach o charakterze resocjalizacyjnym. Jeżeli w latach dwudziestych kadra penitencjarna nadawała się wyłącznie do zapewnienia w więzieniach bezpieczeństwa, porządku i czystości, to w latach trzydziestych miała już spełniać różnorodne funkcje wychowawcze» (Pawlak 1997, s.63).

W latach trzydziestych XX wieku obserwuje się wyraźny rozwój polskiej myśli penitencjarnej, co nie pozostawało bez związku z silnymi więzami jakie występowały wówczas między światem praktyki i nauki. Opublikowano wówczas kilkadziesiąt książek i artykułów poświęconych więziennictwu oraz wykonaniu kary pozbawienia wolności. Jednak więziennictwo polskie tego okresu ma również swoją wstydliwą kartę, związaną z sytuacją polityczną, jaką był powołany na mocy prezydenta I. Mościckiego (17 czerwca 1934 r.) Obóz Odosobnienia w Berezie-Kartuskiej. W zlokalizowanym w pomieszczeniach byłego katolickiego klasztoru umieszczono początkowo 200 więźniów, których ówczesne autorytarne władze sanacyjne uznały za element wrogi. Oprócz skazanych, znaleźli się tam również więźniowie umieszczeni na podstawie decyzji administracyjnej policji lub wojewody. Obóz bardzo szybko zaczął się zaludniać nie tylko opozycyjnymi działaczami politycznymi (komunistami, endekami, ludowcami), ale także przedstawicielami mniejszości narodowych np. do 1938 roku przez obóz przeszło do pięciu tysięcy Ukraińców (w radzieckich źródłach — 7 tysięcy) (Ковалів). Warunki życia w tym obozie były naprawdę straszne (Кралуок 2010, Polit 2003, s. 238-294).

Ukraińcy po I wojnie światowej, podobnie jak Polacy, mieli nadzieję na stworzenie swojego państwa na ruinach imperiów rosyjskiego oraz austro-węgierskiego, pomiędzy które zostały podzielone ich ziemie na podstawie trzech rozbiorów Rzeczypospolitej Obojga Narodów w końcu XVIII wieku. W wyniku rewolucji w Rosji w lutym 1917 r. dla Ukraińców pojawiła się taka możliwość. Jednak, wszystkie ukraińskie rządy w tym czasie były niezdolne do wprowadzenia reform koniecznych dla funkcjonowania państwa, w tym również rozwiązania pilnych problemów systemu więziennictwa. Potrzebne na to było więcej czasu. Mimo obiektywnych trudności 17 kwietnia 1918 r. Rada Ludowych Ministrów Centralnej Rady w Kijowie podjęła decyzję o wprowadzeniu stanowiska szefa głównego w więziennictwie z uprawnieniami zastępcy Ministra Spraw Sądowych. Stanowisko objął A. Wiazłow. Ustawy Hetmana Pawła Skoropadskiego z dnia 15 lipca i 25 października 1918 uporządkowały kształcenie personelu w centralnych jednostkach penitencjarnych Ministerstwa Sprawiedliwości.

Po przejściu władzy przez bolszewików w Rosji w październiku 1917 r., a na Ukrainie w marcu-kwietniu 1919 r., rozpoczęto tworzenie nowego radzieckiego systemu więziennictwa. Zwolniono władze kojarzone z poprzednim okresem i przekazano kierownictwo systemu penitencjarnego z Ministerstwa Sprawiedliwości do Centralnego Wydziału Więziennokarnego (CWWK) w ramach Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości. Dane Ludowego Komisariatu sprawiedliwości UkrSRR z 1920 r. wykazują, że wówczas na terenie Ukrainy mieściło się około 120 więzień i innych miejsc uwięzienia, z których część w czasie rewolucyjnych wydarzeń i działań wojennych została zniszczona (Григор'єв 2010, s.170).

Ideologiczną podstawą organizacji więziennictwa stała się Dyrektywa Włodzimierza I. Lenina dotycząca zastąpienia pozbawienia wolności obowiązkową pracą, z zachowaniem wolności. Wydawano do niej kolejne dokumenty i tak 7 sierpnia 1919 r. Ludowy Komisariat Sprawiedliwości Radzieckiej Ukrainy wydał «Tymczasowe oświadczenie o centralnych i lokalnych więziennokarnych oddziałach UkrSRR», 12 października 1920 r. wyszła z kolei Uchwała Rady Komisarzy Ludowych UkrSSR «O organizacji obozów pracy przymusowej». W lutym 1921 r. przyjęto rezolucję "O organizacji reformatoriów" (zakładów poprawczych dla nieletnich), zgodnie z którą Ludowy Komisariat Sprawiedliwości miał zorganizować na terytorium Ukrainy sześć tego typu zakładów. Na początku 1921 r. system zakładów pracy poprawczej Ukraińskiej SRR składał się z domów przymusowych robot, reformatoriów dla nieletnich przestępców, robotniczych kolonii rolnych pod jurysdykcją Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości Radzieckiej Ukrainy oraz obozów pracy przymusowej pozostających pod kontrolą NKWD Ukrainy.

W ciągu 70 lat istnienia ZSRR, poza krótkimi okresami podległości Ministerstwu Sprawiedliwości (1917–1922, 1930–1934), podstawową instytucją zarządzającą jednostkami penitencjarnymi było NKWD-MSW (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych) (1922–1930, 1934–1953, 1957–1991). Zdarzały się również okresy podwójnego podporządkowania. Tak było w latach 1953 - 1956, kiedy ciężkie obozy pracy i kolonie przekazane zostały do Ministerstwa Sprawiedliwości, a więzienia, areszty śledczy i kolonie dla nieletnich do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

W pierwszym kodeksie pracy poprawczej Radzieckiej Ukrainy z 1925 r. praca społeczna uznana została za główny środek resocjalizacyjny wobec osób, które dopuściły się przestępstwa. Od 1935 r. przepisy wewnętrzne NKWD ZSRR praktycznie zastąpiły przepisy obowiązującego prawa. Głównym celem kary pozbawienia wolności w ZSRR stało się

maksymalne izolowanie więźniów od społeczeństwa oraz wykorzystanie ich wysiłku fizycznego i umysłowego. Stan ich wartości moralnych był zupełnie zaniedbywany. Funkcjonariusze zakładów karnych stosowali przemoc, upokarzali godność osadzonych. Stało się to istotnym czynnikiem zastraszania całego społeczeństwa ze względu na skalę represji i fakt, że do więzień trafiły miliony niewinnych ludzi. Od 1929 do 1953 roku przez system GUŁAG –ów przeszło około 18 milionów ludzi, zaś dodatkowe sześć milionów osób zostało wysiedlonych i deportowanych (Епломб 2006, s.10). Według danych profesora Uniwersytetu Donieckiego Włodzimierza Nikolskiego organy bezpieczeństwa państwowego na Ukrainie aresztowały: 29916 osób w 1929 r., 33373 w 1930 r., 124 363 w 1933 r., 159 573 w 1937 r., 106 096 w 1938 r. Ogólna liczba ofiar (od 1929 do 1938 r.) przekroczyła 650 tys. osób (Кульчицький 2004).

W Związku Radzieckim istniało co najmniej 476 samodzielnych kompleksów obozowych, w skład których wchodziły tysiące pojedynczych obozów (Епломб 2006, s.10). W obozach pracy tylko najwyższe funkcje sprawowali funkcjonariusze, to znaczy byli oficjalnymi członkami personelu. Wszystkie inne stanowiska (administracyjne, inżynierskie, wymagające specjalistycznej wiedzy) były obsadzone przez więźniów, z których niektórzy zostali przeszkoleni w zakresie kursów specjalnych (Кузьмін 1988, s.50-54).

8 sierpnia 1936 r. decyzją Centralnego Komitetu Wykonawczego Rady Komisarzy Ludowych ZSRR "W sprawie Uzupełnienia Podstawowych Zasad Prawa Karnego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i republik związkowych" utworzono więzienia, w których odbywały wyroki osoby skazane za szczególnie niebezpieczne przestępstwa, albo osoby które próbowały uciec z innych jednostek penitencjarnych, albo też tacy których przeniesiono karnie z poprawczych obozów pracy i kolonii pracy poprawczej za systematyczne naruszanie porządku. Umieszczenie w tego typu więzieniach pozostawało w gestii organów NKWD (Кримінально-виконавче право України 2016, s.25).

Początek II wojny światowej doprowadził do okupacji Drugiej Rzeczypospolitej przez nazistowskie Niemcy i ZSRR. Wojsko Polskie, w którego szeregach walczyło 150 tysięcy Ukraińców, podjęło bohaterski, ale praktycznie daremny opór. Oba reżimy totalitarne przeprowadziły systematyczny i zakrojony na szeroką skalę terror przeciwko ludności cywilnej, często współpracując ze sobą w tym względzie. NKWD na terytorium Zachodniej Ukrainy od 1939 do 1941 posiadało 26 więzień, a w ogóle w Ukraińskiej SRR w kwietniu roku 1941 znajdowały się 62 więzienia (Григор'єв 2012, s.170). Około 10% ludności zachodniej Ukrainy

zostało poddanych represjom albo deportowanych od 17 września 1939 r. do 22 czerwca 1941 r. Same tylko wysiedlenia w zachodnich obwodach Ukrainy dotknęły 230 tysięcy osób. W większości byli to Polacy i Żydzi (Кульчицький 2004). Deportowano całe rodziny. W wspomnieniach Tadeusza Nowika, który przeżył jako dziecko zesłanie na Syberię (mieszkał z rodzicami na wsi Kostejew koło Lwowa i jego rodzina wyraziła zgodę na opublikowanie po raz pierwszy jego wspomnień), znajduje się taki opis: «Czwarta rano 10 lutego 1940 r. ruski żołdaci kazali nam się zbierać. Rodzice w rozpaczy nie robili tego, co im kazano, więc szef zabrał się do ubierania nas (...). W drodze do stacji przeznaczenia (...) szef powiedział ojcu gdzie nas wywożą i zwierzył się, że jego rodziców spotkał taki sam los, jak nas, że zostaniemy wywiezieni na Sybir. Do miejsca przeznaczenia jechaliśmy w bydłych wagonach. Pociąg co jakiś czas zatrzymywał się, abyśmy mogli nabrać śniegu, z którego będziemy mieć wodę do picia gdy ją stopimy. Pytali także czy kto nie zmarł, to wyrzucali go na śnieg...»

W czerwcu 1941 roku, wycofując się na Wschód przed szybkim nadejściem armii niemieckiej, bolszewicy dokonali w więzieniach czystki. Później te zbrodnie władza radziecka będzie przypisywać nazistom, jednak przekonujące dowody wskazują na to, że to wina właśnie sowieckiego totalitaryzmu. W więzieniach zachodnich obwodów Ukrainy znajdowały się dziesiątki tysięcy ludzi, w tym więźniów politycznych, którzy czekali na rozstrzygnięcia sprawy. Na rozkaz z Kremla w Zachodniej Ukrainie rozstrzelano od 40 do 50 tysięcy więźniów (Кульчицький 2004).

Na terenach Polski okupowanych przez Niemców utworzono 9 obozów koncentracyjnych i ośrodków zagłady oraz 221 podobozów. Osadzono w nich ponad 5 mln. obywateli, z tego ponad 3 mln. poniosło śmierć (Pawlak 1997, s.78). Na terenach Ukrainy (wraz z Zakarpaciem i Krymem) działało 817 nazistowskich obozów, w których eksterminowano około 6 mln. osób ludności cywilnej i jeńców wojennych (Васильев). Według współczesnych badań liczbę samych tylko zmarłych jeńców określa się na mniej więcej 1,8 mln. (Мякий).

W czasie II wojny światowej Ukraina, Polska i Białoruś miały największą ilość ofiar. Jednak i po skończeniu wojny, totalitarny stalinowski reżim, jako zwycięzca tej wojny, dalej prowadził zakrojoną na szeroką skalę politykę represji, której ofiarami padły także narody pozostające pod sowiecką dominacją.

Okres stalinowski

W 1946 r. terytorium państwa polskiego zamieszkało 23,6 mln. ludności, w tym 2,3 mln. Niemców (9,7%) i 9,4 mln., innych narodowości (1,7%). Ruchy migracyjne, jakie miały miejsce w latach 1946 – 1950, spowodowały z jednej strony wzrost ludności do 25 mln, a z drugiej doprowadziły do sytuacji, w której Polska stała się krajem niemal jednolitym etnicznie (odsetek mniejszości narodowych spadł do 1,3%) (Pawlak 1997, s.90). Odmienne ukształtowała się sytuacja na Ukrainie, gdzie na skutek wojny, wysiedleń i deportacji oraz zmiany granic spadła liczba ludności z 41,7 mln. osób w czerwcu 1941 do 27,4 mln. na początku 1945 roku (Кульчицький 2004).

Po zakończeniu II wojny światowej Polska dostała się w orbitę wpływów Związku Radzieckiego, doświadczając niemal we wszystkich wymiarach systemu totalitarnego. Jak mówi Karol Pawlak: «Trudno jest jednoznacznie stwierdzić, czy było wtedy państwo polskie, czy obca administracja ziem polskich» (Pawlak 19997, s.92). Zmiany nie ominęły również więziennictwa, które zaczęto organizować na wzór radziecki.

Co prawda pierwsi powojenni szefowie więziennictwa w osobach T. Dudy i jego następcy ppłk J.D. Łącuta starali się nawiązać do przedwojennych doświadczeń, ale przygotowany przez nich program zachowujący resocjalizacyjny charakter kary pozbawienia wolności poprzez indywidualizację metod i środków oddziaływania, odrzucający upolitycznienie funkcjonariuszy, nie znalazł poparcia. Opracowany przez nich program co prawda został przedstawiony na zjeździe naczelników więzień w Potulicach w lutym 1946 r., ale wobec braku poparcia władz PRL nie miał szans na realizację. J. D. Łącuta zdjęto ze stanowiska. Warto wspomnieć, że został on później skazany za defraudację i mógł na własnej skórze doświadczyć więziennej codzienności. Z biegiem czasu z Departamentu Więziennictwa oraz z jednostek podstawowych stopniowo usuwano przedwojennych funkcjonariuszy, obsadzając stanowiska tymi, którzy wpisywali się w reguły radzieckiego więziennictwa.

Można powiedzieć, że w tym czasie polskie więziennictwo oddalało się od zachodnioeuropejskich osiągnięć ówczesnej penitencjarystyki. Celem kary stała się obrona społeczeństwa przed „wrogami ludu”, ich izolacja od społeczeństwa. Przy czym katalog „przestępców” zdecydowanie się rozszerzył, bowiem poza więźniami kryminalnymi, do zakładów karnych trafiali również więźniowie polityczni. Rzeczywiste funkcje ówczesnego więziennictwa najlepiej oddał T. Szymanowski pisząc: «Więziennictwo było

podporządkowane służbom bezpieczeństwa (włączone w strukturę Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego) i wykorzystane przede wszystkim jako część aparatu terroru w celu utrzymania narzuconego Polsce przez ZSRR ustroju komunistycznego. W latach czterdziestych i na początku lat pięćdziesiątych w PRL więziono dziesiątki tysięcy osób uznanych za przestępców politycznych» (Szymanowski 1996, s.13). Ważną cezurę w rozwoju polskiej odmiany stalinizmu, stanowi druga połowa 1948 r., kiedy po likwidacji leganie działającej opozycji (PSL, SP), komuniści rozpoczęli czystkę we własnych szeregach poprzez usunięcie w sierpniu 1948 r. Władysława Gomułki z funkcji sekretarza generalnego PRL, a jego zwolenników z Komitetu Centralnego za «prawicowo-nacjonalistyczne odchylenie». Na kongresie zjednoczeniowym w grudniu 1948 r. podjęto uchwałę o utworzeniu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR). Dokonało się w ten sposób przejście od ustroju o charakterze hybrydowym w kierunku modelu obowiązującego w ZSSR (Barczykowski 2016, s.11).

W ZSSR w czasie wojny i po wojnie system miejsc pozbawienia wolności nie tylko nie uległ zmianie, ale pojawiły się specjalistyczne obozy dla internowanych i zmobilizowanych obywateli różnych narodowości, którzy walczyli przeciwko ZSRR oraz obozy dla jeńców wojennych. Głównymi zadaniami polityki karnej w okresie tuż powojennym były: wykonanie wyroku, organizacja ochrony, wychowanie więźniów poprzez pracę społecznie użyteczną. Zadania te znalazły odzwierciedlenie w nowych przepisach dotyczącym Generalnej Dyrekcji Obozów oraz Kolonii Pracy Poprawczej, który wydano w lipcu 1949 r. (Формування пенітенціарної політики).

Okres «odwliży» (1956-1969)

Kolejnym etapem w rozwoju więziennictwa w Polsce były lata 1956–1969. W literaturze określa się ten czas mianem „odwliży”. Po śmierci J. Stalina w marcu 1953 r. nastąpiło pewne złagodzenie systemu totalitarnego, rozpoczęła się destalinizacja. Zasadniczą zmianą w Polsce stało się przeniesienie więziennictwa poza strukturę organów bezpieczeństwa państwa. W grudniu 1954 r. zlikwidowano MBP, a zaraz potem Komisję Specjalną (Lityński 2007, s.147-148).W wyniku tych zmian więziennictwo przeszło do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, w ramach którego utworzono Centralny Zarząd Więziennictwa. Mimo tych zmian więziennictwo pozostawało silnie upartyjnione.

Od października 1955 r. do lutego 1966 r. więziennictwo funkcjonowało na podstawie «Regulaminu więziennego» wydanego w formie zarządzenia przez Ministra Spraw Wewnętrznych. W tym Regulaminie po raz pierwszy w powojennej Polsce sformułowano cele wykonywania kary. Głównym celem stało się wychowanie więźnia w duchu poszanowania socjalistycznych zasad współżycia społecznego oraz wdrożenia go do prowadzenia uczciwego życia człowieka pracy (Migdał 2008, s.18). Dekretem z 21 grudnia 1955 r. o zmianie przepisów postępowania karnego dokonano ważnych nowelizacji postępowania sądowego: zlikwidowano wojskowe sądy rejonowe oraz przewrócono zasadę kompetencji sądów powszechnych wobec osób cywilnych. To były pierwsze jaskółki zmian politycznych w Polsce związane z odejściem od stalinowskiej praktyki represjonowania i likwidowania prawdziwych i wymyślonych przeciwników socjalizmu. W 1955 r. w zakładach karnych zatrudniono pierwszych psychologów, co można uznać za element wskazujący na ożywienie polskiej myśli penitencjarna. W odpowiedzi na nowe warunki uchwalono nowy Kodeks karny wykonawczy (Migdał 2008, s.18). Zmiany, które nastąpiły, J.Migdał nazwał pseudohumanitaryzmem (Migdał 2008, s.18), ale stanowiły one wstęp do kolejnych pozytywnych przemian.

Zmiany po śmierci J. Stalina widoczne były również w ZSRR., 15 marca 1953 roku CK KPZR, Rada Ministrów ZSRR i Prezydium Rady Najwyższej ZSRR podjęły wspólną uchwałę o realizacji partyjnego i państwowego kierownictwa w kraju. Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR i Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ZSRR zostały połączone w jedno Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ZSRR, przy czym zakłady karne, areszty śledcze i kolonie pracy poprawczej nieletnich zostały pozostawione w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, a kolonie ciężkiej pracy i obozy przekazano do Ministerstwa Sprawiedliwości (О преобразовании министерств СССР 1953).

Dokonywała się humanizacja w polityce karnej, czego wyrazem było wprowadzenie w 1954 roku przedterminowego zwolnienia skazanych oraz instytucji zawieszenia kary. Rozporządzeniami Rady Ministrów ZSRR z dnia 10 lipca 1954 r. "O zatwierdzeniu postanowienia o obozach ciężkiej pracy i koloniach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRR" (Кузьмин 1989, s.33) oraz z 8 grudnia 1958 r. "O zatwierdzeniu postanowienia o koloniach ciężkiej pracy i więzieniach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRR" (Кузьмин 1989, s.34) rozpoczęto próby odrodzenia zasady terytorialności odbywania kary. Podjęto kroki w celu relokacji skazanych jak najbliżej miejsca zamieszkania. Dla tysięcy skazanych fundamentalne znaczenie miały akty ułaskawienia oraz zmiany w odpowiedzialności karnej za niektóre rodzaje przestępstw gospodarczych, domowych, czy administracyjnych..

Dekretem Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z dnia 27 marca 1953 r. ogłoszono amnestię na szeroką skalę. Objęła ona osoby skazane na karę pozbawienia wolności do lat 5 lat, które ukończyły w przypadku mężczyzn 55, a w przypadku kobiet 50 lat, osoby niepełnoletnie (do lat 18), a także osoby z nieuleczalnymi chorobami. Osobom skazanym na okres ponad 5 lat karę skrócono o połowę (Терлюк І.). Ogółem po śmierci J. Stalina na podstawie amnestii uwolniono ponad milion osób (w UkrSSR – 60% wszystkich więźniów). Wśród nich byli również niebezpieczni przestępcy kryminalni, których uwolnienie negatywnie wpłynęło na poziom przestępczości w ZSSR.

Amnestia w niewielkim stopniu objęła więźniów politycznych, co stało się zarzewiem buntów. W latach 1946–1957 roku w obozach GULAG miało miejsce 47 buntów (największe w Workucie (19 lipca - 1 sierpnia 1953 r.), Norylsku (od 26 maja do 4 sierpnia 1953 r.) i Kengirze (16 maja - 26 czerwca 1954 r.). Oprócz postulatów zmiany trybu pracy i warunków życia, zbuntowani więźniowie wysuwali postulaty polityczne: zwolnienia niewinnie skazanych, przeglądu i weryfikacji spraw, a zatem i wyroków więźniów, zaprzestania represji, a nawet likwidacji obozów. Choć bunty zostały brutalnie stłumione, to przyczyniły się do podważenia zasad funkcjonowania systemu GULAG. Dodać trzeba, że znaczną część buntowników stanowili ukraińscy więźniowie polityczni. Decyzją Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRR z 20 stycznia 1960 r. GULAG – i zostały rozwiązane, jednak ostatni więźniowie opuścili obozy dopiero w 1987 roku.

Po buntach więziennych, 5 maja 1961 r. Prezydium Rady Najwyższej ZSRR wydało Dekret "O wzmocnieniu walki ze szczególnie niebezpiecznymi przestępstwami", zgodnie z którym wprowadzono surową odpowiedzialność karną (aż do rozstrzelania) za działania, który dezorganizują funkcjonowanie pracy instytucji penitencjarnych. Zarządzeniem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRR z 2 czerwca 1961 r. zniesiono prywatne spotkanie więźniów, ograniczono liczbę filmów, które zostały pokazane więźniom, zakazano korzystania z własnej pościeli, wywieszania zdjęć w sekcjach mieszkalnych, ograniczono zakres produktów, które były dopuszczone do sprzedaży w kantynach lub przekazywanych w przesyłkach. Ustanowiono nową procedurę umieszczania więźniów w koloniach uwzględniając stopień ich zagrożenia i rodzaj popełnionych przestępstw.

Szczególną uwagę w tym okresie zwrócono na kwestie podniesienia kwalifikacji i wykształcenia pracowników instytucji penitencjarnych. W okresie II wojny światowej do pracy przyjmowano często kobiety oraz osoby, które zostały zwolnione z poboru do wojska ze

względu stanu zdrowia. Niejednokrotnie pracownikami stawali się również byli więźniowie. Większość z nich nie miała pojęcia o specyfice pracy w instytucjach penitencjarnych i w związku z tym nie byli w stanie właściwie wykonywać zadań. W związku z tym kwestia edukacji i szkoleń stała się bardzo aktualna.

W pierwszej połowie lat 50. XX wieku kierownictwo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i GULAGu podjęło szereg działań mających na celu profesjonalne przygotowanie różnych kategorii pracowników penitencjarnych, a także podniesienie poziomu ich wykształcenia (Відновлення пенітенціарної системи). Chodziło nie tylko o zwiększenie kwalifikacji, ale przede wszystkim o zmianę postaw i postrzegania skazanych. Od tej pory mieli być oni postrzegani jako osoby, które z definicji mają szansę na poprawę. Jedną z metod resocjalizacji miała być praca, widziana już nie jako kara.

Na terenach Ukrainy dla pracowników GULAG-u utworzono uczelnię w Charkowie, gdzie słuchacze poza obowiązkowymi kursami «Historii partii» i «Historii NKWD» oraz prawa karnego, brali udział w zajęciach dotyczących organizacji i zarządzania obozami, gospodarki obozowej, rachunkowości, a także wojskowości (ЕПЛЮМБ 2006, s.216).

Po tzw. przełomie październikowym odstąpiono w Polsce od charakterystycznych dla systemu niepraworządnych praktyk. Więziennictwo zostało przekazane w gestię Ministerstwa Sprawiedliwości. W kwietniu 1956 r. uchwalono ustawę o amnestii dla skazanych na długoletnie wyroki, w tym politycznych więźniów. Zlikwidowano wydziały więziennictwa w wojewódzkich urzędach bezpieczeństwa publicznego, a ich funkcję przejęły tzw. 33 więzienia centralne, które nadzorowały mniejsze jednostki. Wiosną 1956 r. zlikwidowano w więzieniach działy polityczno-wychowawcze w więzieniach. Zbiegiem czasu dokonywały się również zmiany kadrowe w więziennictwie, wymieniono część kadry Służby Więziennej (SW). Podjęto pierwsze próby badań naukowych na temat recydywy i dziejów więziennictwa, najczęściej własnymi siłami pracowników więziennych. Systematyczne badania naukowe rozpoczęły się w 1958 r. Trzy lata później Minister Sprawiedliwości utworzył Ośrodek Badań Penitencjarnych. Rozpoczęto również wydawanie kwartalnika naukowego pt.: «Przegląd Więziennictwa», kontynuowanego później jako «Przegląd Penitencjarny». Odnotowano postęp w działalności resocjalizacyjnej oraz w nawiązaniu kontaktów ze społeczeństwem. Zwraca uwagę to, że w kwietniu 1956 r. zawarto Porozumienie między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej a Episkopatem Polskim. 14 grudnia 1956 r. przez Ministra Sprawiedliwości wydano zarządzenie nr 80/56/CZW w sprawie wykonywania posług

religijnych w zakładach karnych (Migdał 2008, s. 385). W Ukrainie to stało się możliwe dopiero po 1988 r.

Po 1956 r. głównym celem wykonania kary pozbawienia wolności w Polsce była działalność wychowawcza mająca na celu przeciwdziałanie recydywie. W tym celu utworzono w 1957 r. działy penitencjarne. Od 1960 r. wprowadzono zasadę klasyfikacji skazanych w oparciu o wyniki badań osobopoznawczych. W połowie lat sześćdziesiątych XX w. objęto obowiązkiem nauczania wszystkich więźniów do 50 lat, którzy nie posiadali pełnego wykształcenia podstawowego. Szkoleniem zawodowym objęto skazanych nie posiadających zawodu. W roku 1967/1968 różnymi formami nauczania objęto 26470 osób (Pawlak 1997, s.122).

W 1957 r. pojawił się projekt ustawy więziennej, ale prace nad nim trwały do 1963 r. W tym czasie przeprowadzono wiele reform, wśród których kluczowe znaczenia miały nowe kodyfikacje prawne. Kodeks cywilny został uchwalony 23 kwietnia 1964 r., zaś 1 lipca 1969 r. wszedł w życie Kodeks karny. Zasadniczym jego celem była indywidualizacja wykonywania kary. Skazanym co prawda nie przyznawano podmiotowego prawa do zatrudnienia, ale innowacją była możliwość zatrudniania ich w pozawięziennych uspołecznionych zakładach pracy (Migdał 2008, s.22).

19 kwietnia 1969 r. sejm uchwalił Kodeks karny wykonawczy, w którym wyraźnie widoczne były nawiązania do idei penitencjarystyki międzywojennej. Zakresem regulacji objęto wykonanie wszystkich kar (zasadniczych i dodatkowych) i innych środków penalnych. Jednak on nie regulował wykonywania środków stosowanych wobec nieletnich. Kodeks karny wykonawczy z 1969 r. stworzył podstawę do ukształtowania się prawa karnego wykonawczego jako samodzielnej gałęzi prawa.

J.Migdał uważa, że w Polsce «przełom 1956 r. mimo swej ogromnej wagi społecznej i politycznej nie doprowadził jednak do fundamentalnej przemiany stalinowskiego systemu prawa karnego i wymiaru sprawiedliwości. Wiele się jednak zmieniło. (...) Zasadniczo aż do wielkich zmian ustrojowych roku 1989 w penitencjarystyce nie było drugiego takiego przełomu» (Migdał 2008, s.19).

Jak już wcześniej wspomniano po śmierci J. Stalina i na skutek licznych buntów zaczął się łącać i na Ukrainie system radzieckich obozów ciężkiej pracy. Jednak dopiero w 1960 r. na miejscu GUŁAG-ów powołano Zarząd Więzienny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRR.

Na bazie Dubrawłaga (Mordovia) powstała sieć kolonii, które istniały do 1987 roku. W roku 1956 podjęto decyzję o likwidacji obozów pracy jako instytucji niezdolnej do wypełniania zadań resocjalizacji więźniów. Położenie kolonii ciężkiej pracy i więzieniach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRR w roku 1958 obejmowano: ogólny, lekki i surowy tryby dla kolonii ciężkiej pracy, ogólny i surowy tryby dla więzień. Maksymalny termin pozbawienia wolności—to było 15 lat (Кримінально-виконавче право 2016, s.25-26).

Do 1956 r. w Polsce utrzymywał się niski poziom wykształcenia kadry funkcjonariuszy więziennych. W marcu 1949 r. utworzono Centralną Szkołę Straży Więziennej w Bartoszycach, przeniesioną potem do Iławy, zaś od 1950 r. funkcjonowała Szkoła Pracowników Straży Więziennej w Szczypiornie. Szkolenie nie dawało wykształcenia wychowawczego (pedagogicznego), ale kładło nacisk przede wszystkim na opanowanie umiejętności stricte zawodowych. W 1956 r. w Warszawie utworzono Ośrodek Szkolenia Aparatu Kierowniczego. Zangażowanie w roli wykładowców osób spoza więziennictwa podniosło poziom nauczania.

Jeśli chodzi o radziecką Ukrainę, to szkoła przygotowania młodszych i starszych komendantów obozów ciężkiej pracy powstała w roku 1977 na podstawie Rozporządzenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRR. Zlokalizowano ją przy areszcie śledczym Komitetu Wykonawczego Milicji Dniepropietrowskiej. Była ona w tym czasie jedyną taką szkołą w całym Związku Radzieckim. Pierwszych kursantów szkoła przyjęła w marcu 1978 roku, w ciągu którego przeszkolono 271 osób kontrolerów aresztów śledczych i więzień oraz 253 kontrolerów ciężkiej pracy kolonii, a także 18 innych osób.

W 1985 roku rozpoczął się nowy etap rozwoju szkoły, bowiem w sierpniu została ona przemianowana na Centrum Szkolenia Zarządzaniem Ciężkiej Pracy Komitetu Wykonawczego Milicji Dniepropietrowskiej. Nie była to tylko zmiana nazwy uczelni. W tym okresie znacznie wzrosła liczba kategorii pracowników systemu więziennictwa, których szkolono. Rozpoczęto przygotowanie szefów oddziałów, inżynierów organizacji pracy skazanych, starszych mistrzów i rzemieślników, wojskowego i cywilnego personelu produkcyjno-technicznego oraz ekonomicznego, kontrolerów aresztów śledczych i więzień oraz wychowawczo-zawodowych kolonii, specjaliści do terapii uzależnień, instruktorów. W celu zwiększenia poziomu zawodowego odbywali oni staż w instytucjach edukacyjnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a także na stanowiskach kierowniczych w instytucjach penitencjarnych. Skierowani na kursy podnoszenia kwalifikacji uzyskiwali drugie wyższe wykształcenie, najczęściej prawnika, psychologa lub pedagoga.

W 1978 r. rozporządzeniem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRR w Czernihowie powstała Obwodowa Szkoła Milicji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRR, w ramach której prowadzono szkolenie wstępne, doksztalcanie i doskonalenie kwalifikacji dla Piątego Głównego Zarządu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRR. Pierwsze zajęcia w szkole odbyły się 4 stycznia 1980 r. Warto zauważyć, że do współpracy zaproszono wykładowców z wyższych uczelni.

Cele radzieckiego systemu szkolenia różniły się od ówczesnych światowych tendencji, bowiem koncentrowano się albo na administrowaniu instytucjami albo na kontrolowaniu osób odbywających karę pozbawienia wolności. Było to zgodne z ówczesnymi tendencjami ustawodawczymi, a także prowadzonymi pracami naukowymi (Галай 2003, s.13).

Omawiając przemiany ukraińskiego systemu penitencjarnego warto wspomnieć, że jego przedstawiciele byli obecni na Międzynarodowym Kongresie Penitencjarnym, który odbył się w dniach 9–18 sierpnia 1965 r. w Sztokholmie (Szwecja). Uczestniczyło w nim 1200 delegatów z 78 państw, wśród nich również z UkrSRR. To było ważne, mimo tylko formalnego charakteru udziału.

W latach 60. XX w. w ZSRR prowadzone były prace kodyfikacyjne, która zakończyły się przyjęciem pierwszego i wspólnego dla wszystkich republik tworzących ZSSR ustawodawstwa w zakresie wykonania kar. Normy prawa karnego zawierał Kodeks Karny UkrSRR z 1960 roku. W okresie od 1961 do 1984 r. treść zawartych w nim artykułów była zmieniana i uzupełniana. Najważniejsze z nich dotyczyły kwestii szczególnie niebezpiecznych recydywistów (lipiec 1969r.); wprowadzenia instytucji warunkowego skazania na karę pozbawienia wolności z obowiązkowym podjęciem pracy przez skazanego (czerwiec 1970 r.); definicji przestępstwa i wykazu ich rodzajów (maj 1972 p.); wprowadzenia odbywania kary w koloniach-osiedlach dla osób, które dopuściły się przestępstwa nieumyślnego; rozszerzenia kręgu skazanych, do których może mieć zastosowanie zwolnienie i łagodniejszy wymiar kary (luty 1977 r.), itp. W dniu 11 lipca 1969 r. zostały przyjęte Podstawy prawa pracy poprawczej ZSRR i republik radzieckich (Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік 1983, s.324-347).

W UkrSSR zgodnie z kodeksem karnym 1970 r. głównymi środkami resocjalizacji skazanych były tryb odbywania kary, praca polityczno-wychowawcza, szkolenie profesjonalno-techniczne oraz praca społeczna (Кримінально-виконавче право 2016, s.27).

Instytucje penitencjarne dzieliły się na kilka typów: kolonie pracy ciężkiej dla nieletnich i dorosłych, więzienia dla dorosłych, kolonie-osady o trzech reżimach: ogólnym, wzmocnionym (surowym) oraz szczególnie surowym (Кримінально-виконавче право 2016, s.27).

Etap przejściowy (1970–1988)

Kolejnym etapem w polskim więziennictwie są lata 1970–1988. W tym okresie z jednej strony widoczny był regres systemu penitencjarnego, co wyrażało się w pogorszeniu warunków bytowych, przy wzmożeniu rygoru wykonywania kary pozbawienia wolności. Z drugiej strony zapoczątkowano reformy systemu penitencjarnego, czego przykładem było wprowadzenie z dniem 1 stycznia 1970 r. nowego Kodeksu postępowania karnego.

Przed polską penitencjarystką pojawiły się nowe kwestie związane z problemem statusu skazanego na karę pozbawienia wolności. «Już wówczas twierdzono, że w sensie filozoficznym nie jesteśmy w stanie całkowicie, w pełni pozbawić człowieka wolności. Bez wolności właściwie nie ma człowieka, człowiek jest w swej wolności i wyraża się przez wolność, rozumianą zarówno jako synonim godności, jak i jako nadzieja na wolność pełniejszą» (Migdał 2008, s.33).

W okresie 1975-1978 Dyrektor Centralnego Zarządu Więziennictwa PRL wydał następujące wytyczne: z dnia 2 kwietnia 1975 r. w sprawie przeciwdziałania i zwalczania negatywnych zjawisk podkultury więziennej; z dnia 26 maja 1975 r. w sprawie realizacji w zakładach karnych dla kobiet innego, niż przewidziane w regulaminie, sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności; z dnia 21 grudnia 1976 r. w sprawie wykonywania kary pozbawienia wolności młodocianych, z dnia 6 maja 1978 r. w sprawie wykonywania kary wobec skazanych za przestępstwo nieumyślne (Migdał 2008, s.33).

Od końca 1980 r. do grudnia 1981 nastąpił krótki okres bezprecedensowego ożywienia w więziennictwie PRL. Zmiany zaszły przede wszystkim w warunkach życia w więzieniu, które uległy poprawie. Próbowano również wprowadzać zmiany w ustawodawstwie. W tym kontekście warto wspomnieć Centrum Obywatelskich Inicjatyw Ustawodawczych NSZZ «Solidarność», które opracowało i opublikowało projekty zmian Kodeksu karnego i Kodeksu postępowania karnego. Zakres proponowanych zmian był tak duży, że w toku dyskusji pojawiło się pojęcie «rekodyfikacja». Stan wojenny 1981-1983 r. brutalnie przerwał procesy

reformowania życia publicznego, w tym też prace nad reformą prawa karnego w ogóle. Władze uciekły się do szerokich represji wobec oponentów politycznych i niezależnych organizacji.

Lata 1982–1988 to okres w działalności więziennictwa polskiego, kiedy z jednej strony zachowano pewne zdobycze z czasu jawnej działalności «Solidarności», np. prawo do praktyk religijnych w więzieniu (podejmowano jednak próby ograniczenia tego prawa), z drugiej zaś ponownie użyto więziennictwa do represjonowania więźniów politycznych, pozbawionych wolności za działalność opozycyjną. W okresie stanu wojennego przebywało w więzieniach przeszło 20 tys. więźniów politycznych (nie licząc osób internowanych) (Szymanowski 1996, s.15).

Natomiast w latach 1970-1990 w ZSSR przeprowadzono decentralizację systemu zakładów pracy poprawczej. Zasada odbywania kary najbliżej miejsca zamieszkania została praktycznie wprowadzona. Powstała baza gospodarcza kolonii pracy. Ponadto rozpoczął się proces organizacji szkolenia ogólnego i zawodowego skazanych. Zmodyfikowano system szkoleń personelu instytucji penitencjarnych.

23 grudnia 1970 r. został przyjęty Kodeks Pracy Poprawczej Ukraińskiej SRR, który wszedł w życie z 1 czerwca 1971 r. i działał do 1 stycznia 2004 r. (z tego czasu wszedł w życie Karno-wykonawczy kodeks Ukrainy od 11.07.2003 r.) (Виправно-трудоий кодекс України 1971, s.6).

15 marca 1983 r. Prezydium Rady Najwyższej ZSRR zatwierdziło Postanowienie o trybie i warunkach wykonania kar nie związanych z oddziaływaniami poprzez ciężką pracę. Akt ten regulował wykonanie takich rodzajów kar, jak pozbawienie prawa do zajmowania niektórych stanowisk, zakaz angażowania w niektóre działania, pozbawienie stopni wojskowych, specjalnych tytułów, kary konfiskaty majątku, oraz publicznej nagany.

Zdaniem dysydenta J. Ziselsa, który odbywał wyrok w radzieckich obozach o wzmocnionym rygorze, "więźniowie polityczni w latach 70 –tych i 80 - tych. XX wieku stanowili tylko kilkaset osób" (Зисельс 2006, s.300). Charakteryzując kontyngent więźniów, dysydent W. Owsijenko pisał: "w latach 70. dwie trzecie więźniów stanowiły osoby oskarżone o współpracę z niemieckimi okupantami w czasie wojny (...). Trzecią, największą część stanowili "antyradzienszczyki" różnych odcieni. Wśród więźniów politycznych Dubrawłagu, skazanych na podstawie art. 70 kodeksu karnego RFSRR ("antyradziecka agitacja i propaganda") i w okresie 1970-1980h absolutną większość stanowili dysydenci,

"samowydawniki" (podziemni wydawcy), autorzy ulotek, uczestnicy podziemnych grup politycznych, aktywiści ruchów narodowych, liderzy zakazanych wspólnot religijnych, a także osoby które nie były związane z żadnymi opozycyjnymi organizacjami i ruchami politycznymi, ale swoją postawą aktywnie wskazywali, że nie zgadzają się z ówczesną sytuacją" (Обвієнко). W latach 80. XX wieku "antysovietczyki" stanowili zdecydowana większość kontyngentu ówczesnych więźniów politycznych .

Zasadnicze reformy więziennictwa po 1989 r.

W roku 1989 w Polsce zapoczątkowano zasadnicze reformy więziennictwa, które stały się ważnym narzędziem państwa w dziedzinie ochrony społeczeństwa przed przestępczością. Reforma ta miała na celu zapewnienie skazanym humanitarnych i praworządnych warunków odbywania kary oraz dawała ona również priorytet oddziaływaniom resocjalizacyjnym. Odrzucono jednocześnie wszelkie polityczne czy ideologiczne zadania więziennictwa. W latach 1989-1993 dokonały się zasadnicze przemiany w systemie penitencjarnym, a przede wszystkim dokonała się wielka wymiana kadry w Służbie Więziennej. Odeszło z niej ponad 40% składu osobowego, w większości ze stanowisk kierowniczych – głównie funkcjonariusze powiązani ze starym układem politycznym. Największy ruch kadrowy obserwowano w latach 1990-1991, kiedy zwolniono 5252 funkcjonariuszy Służby Więziennej i przyjęto 5861 nowych osób (Szymanowski 1996, s.17). Miało to zarówno pozytywne, jak i negatywne konsekwencje. Te pierwsze związane były z odideologizowaniem i odpartyjnieniem a także odmłodzeniem służby, lepszym wykształceniem i przygotowaniem funkcjonariuszy do pracy, co wyrażało się m.in. pozytywną postawą wobec skazanych. Trzy czwarte funkcjonariuszy (75%) legitymowało się stażem służbowym niższym niż 15 lat, prawie połowa zaś (45,7%) niższym niż 10 lat. Jednocześnie funkcjonariusze ze stażem powyżej 20 lat stanowili nieco 8,6% stanu etatowego służby. Kadra polskiego więziennictwa stanowiła wówczas łącznie 23448 osób. Funkcjonariusze Służby Więziennej stanowili 95% (22254 osób), pozostali to pracownicy cywilni (1194 osoby). Biorąc pod uwagę strukturę zatrudnienia wśród funkcjonariuszy najliczniejszy był dział ochrony, stanowiąc 56% personelu, dalej dział kwatermistrzowski – 11%, dział penitencjarny – 8% , służba zdrowia – 7%, kierownictwo – 6%, finanse – 4%, dział ewidencji – 3,5%, obsługa techniczna i łączność – 2,5%, szkoły oraz dział terapeutyczny – oba po – 1% (Migdał 2008, s.662-663). Negatywną stroną wspomnianej wymiany było bowiem to, że zamiast systemowo zorganizowanej pracy resocjalizacyjnej priorytetem uczyniona została zajęcia relaksacyjne. Funkcjonariusze gubili się w mniej lub bardziej naukowych definicjach tego pojęcia, gdyż nikt

nie chciał powiedzieć wprost, że celem jest zredukowanie napięcia panującego wśród więźniów i stworzenie systemowych „wentyli bezpieczeństwa” redukujących wspomniane napięcie spowodowane brakiem zatrudnienia. Głównym zadaniem Służby była bowiem organizacja nadmiernej ilości czasu wolnego osadzonych, co było szczególnie trudne w sytuacji totalnego załamania się produkcji w przedsiębiorstwach więziennych, z których większość w warunkach gospodarki rynkowej po prostu zbankrutowała. Podjęta natomiast próba kontynuowania reform i stworzenia komplementarnego systemu więziennictwa i probacji zakończyła się niepowodzeniem.

Dla oceny jakości służby penitencjarnej w Polsce ważny jest poziom wykształcenia funkcjonariuszy i pracowników cywilnych oraz ich udział w procesie doskonalenia zawodowego. Jak pisze J. Migdał, co czwarty pracownik więziennictwa, czyli 25% miał wówczas wykształcenie wyższe, 67% średnie, 3,5% policealne, 2,5% podstawowe i zawodowe. Funkcjonariusze Służby Więziennej z wyższym wykształceniem stanowili 24%, tak samo wykształceni pełnoetatowi pracownicy cywilni. Oprócz tego 1613 funkcjonariuszy podlegało przeszkoleniu w szkołach Służby Więziennej na kursach oficerskich, podoficerskich i chorążych. Kadra oficerska w tamtym okresie obejmowała 24% stanu etatowego służby. Na stanowiskach oficerskich zatrudniani byli głównie pedagodzy, psychologowie, prawnicy, ekonomiści, lekarze i inżynierowie (Migdał 2008, s.663) .

Omawiając wspomniany czas przemian nie można zapominać o zdarzeniach nadzwyczajnych, jakie w latach 1989-1991 miały miejsce w polskich więzieniach. Zawiedziona nadzieja na amnestię związana z obietnicami polityków dotyczących konieczności weryfikacji wszystkich wyroków wydanych w PRL, stała się przyczyną fali buntów. Co prawda wówczas w więzieniach nie było już wielu opozycjonistów, ale przebywały w nich osoby skazane na niewspółmiernie do czynów surowe wyroki. Do najpoważniejszych buntów doszło w zakładach karnych w Czarnem i Nowogardzie.

Bez wątplenia osobą kluczową dla kierunku reform stał się ówczesny dyrektor generalny Służby Więziennej pułkownik Paweł Moczydłowski, socjolog, kryminolog, profesor Uniwersytetu Warszawskiego. W latach 1990–1994 kierował on Centralnym Zarządem Zakładów Karnych w Ministerstwie Sprawiedliwości. W swoim programowym wystąpieniu podkreślał, «że w Polsce wybrano model więziennictwa prospołecznego, zapobiegającego demoralizacji skazanych, przygotowującego ich do pomyślnej reintegracji społecznej. Koncepcja ta zakładała m.in. odejście od konfrontacyjnego modelu stosunków funkcjonariuszy

SW ze skazanymi, dążenie do normalnych stosunków społecznych w zakładach karnych, redukcja napięć psychicznych, eliminowanie niepotrzebnych ograniczeń dotyczących więźniów, ułatwianie szerokich kontaktów z wolnym społeczeństwem» (Szymanowski 1996, s.17). Wykonywana kara, miała «poprawiać, wychowywać i leczyć», dzięki zintegrowanej współpracy strażników, lekarzy, kapelanów, psychiatrów, psychologów i wychowawców (Ambrozik 2016, s.49).

Zgodnie z Ustawą o Służbie Więziennej 1996 r. (artykuł 1) więziennictwo jest apolityczne. W 1997 zgodnie z Polską Konstytucją i nowym Kodeksem karno-wykonawczy resocjalizacja stała się prawem, a nie obowiązkiem skazanego. Więziennictwo poszukiwało wsparcia w badaniach naukowych. Zmiany w polskim więziennictwie nie natrafiły na opór – sami funkcjonariusze chcieli zmian. To nie były reformy na pokaz, ale głęboka i fundamentalna zmiana systemu wykonywania sankcji karnych (przede wszystkim kary pozbawienia wolności), oparta o zasadę praworządności oraz humanizmu. Za cel uznano resocjalizację, realizowaną w oparciu o zasadę indywidualizacji. Równie ważną rolę w tych zmianach odegrał ruch praw człowieka. Jego wyrazicielem w Polsce był Kościół katolicki, «Solidarność» i inne niezależne środowiska społeczne. Jego głównym zadaniem była przede wszystkim szczególna ochrona ludzi słabych oraz represjonowanych, nawet w sytuacji, gdy popełnili przestępstwo (Szymanowski 1996, s.15-16).

Wraz z upadkiem Związku Radzieckiego na początku lat 90 – tych rozpoczęto również restrukturyzację systemu pracy poprawczej Ukrainy w kierunku do formowania nowego systemu kryminalno-wykonawczego. W tym celu w latach 1992-2000 na Ukrainie przyjęto 16 ustaw i 3 uchwały Rady Najwyższej Ukrainy, 11 dekretów Prezydenta Ukrainy oraz 15 dekretów Gabinetu Rady Ministrów Ukrainy, mających na celu humanizację ustawodawstwa, usprawniających działalność organów i instytucji systemu wykonawczego i wzmocnienia rządów prawa w zakresie wykonywania kar kryminalnych (Карпачова 2002, s.198). Ustawą z dnia 17 czerwca 1992 r. została zniesiona kara śmierci. To było zagwarantowane w Kodeksie Karnym 2001 r.

Z dniem 1 stycznia 2004 r. wszedł w życie Kodeks karno-wykonawczy Ukrainy, który zastąpił obowiązujący Kodeks Pracy poprawczej UkrSRR. Głównymi środkami resocjalizacji stał się tryb kary, praca społeczno-wychowawcza, edukacja oraz oddziaływania społeczne. Środki te stosuje się z uwzględnieniem rodzaju kary, osobowości skazanego, rodzaju i stopnia

społecznego niebezpieczeństwa i motywów popełnienia przestępstwa, a także zachowania skazanego w czasie odbywania kary. (w. 6, cz. 3,4)¹.

Po odzyskaniu niepodległości reformie więziennictwa nadano następujące kierunki: po pierwsze humanizacja ustawodawstwa w sprawie stosowania i wykonywania kary; po drugie, poprawa warunków w więzieniach; po trzecie, poprawa warunków i jakości pracy personelu organów i instytucji penitencjarnych (Вербенський 2004, s.6-9).

22 kwietnia 1998 r. dekretem № 344 Prezydenta Ukrainy Leonida Kuczmy utworzono Państwowy Departament Ukrainy wykonania kary jako centralny organ władzy wykonawczej². Podporządkowano mu - utworzoną w 2010 roku - Państwową Służbę Penitencjarną Ukrainy. Z dniem 18 maja 2016 r. Departament został zlikwidowany, zaś wspomniana Państwowa Służba Penitencjarna została przekazana pod kontrolę Ministerstwa Sprawiedliwości. Najnowsze zmiany dokonały się 13 września 2017 r., kiedy to Gabinet Ministrów Ukrainy podjął decyzję o ustanowieniu z początkiem roku 2018 Państwowej Służby Kryminalnej .

Reforma ukraińskiego systemu penitencjarnego sprzyjała nawiązywaniu kontaktów z zagranicą. Przykładem tego rodzaju działań było podpisanie w dniu 12 maja 2011 r. umowy o współpracy między Państwową Służbą Penitencjarną Ukrainy i Generalną Dyrekcją Służby Więziennej Rzeczypospolitej Polskiej. Współpraca odbywa się zarówno na poziomie centralnym, jak i między terytorialnymi organami kontroli, uprawnionych do realizacji polityki państwa w zakresie wykonania karnego, a także bezpośrednio między współpracującymi instytucjami³.

Na dzień 1 maja 2016 r. w administracji Państwowej Służby Penitencjarnej Ukrainy dział 148 instytucji i 589 poddziałów inspekcji wykonawczej. W zakładach karnych i aresztach śledczych zlokalizowanych na terytorium kontrolowanym przez władze ukraińskie przebywało 62 749 osób. W wyniku interwencji wojskowej Rosji na Ukrainę w 2014 roku na okupowanych obwodach donieckiego i ługańskiego znalazło się 29 instytucji i 47 jednostek karnej inspekcji. Dodatkowo 5 instytucji penitencjarnych funkcjonuje na terenie okupowanego Krymu. Szacuje

¹<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

²<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/827/98>

³Угода про співпрацю між Державною пенітенціарною службою України і Головним управлінням Тюремної служби Республіки Польща// http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/616_153

się, że około 15 tys. osób przebywa w więzieniach i koloniach na terenach okupowanych przez Rosję⁴.

Państwowa Służba Penitencjarna Ukrainy dysponuje 90 - cioma przemysłowymi, 11 – toma rolniczymi przedsiębiorstwami i 137 warsztatami pracy na terenie zakładów karnych, a także 124 instytucjami kształcenia ogólnego. Za sprawne działania Państwowej Służby Penitencjarnej Ukrainy odpowiada 37,7 tys. pracowników⁵.

Pracownicy przechodzą kurs szkolenia podstawowego i zawodowego oraz podnoszą swoje kwalifikacje szkoleniu personelu w Białej Cerkwi, Dnietropnietrowsku i Chmielnickim. Przygotowanie specjalistów dla systemu penitencjarnego z wyższym wykształceniem odbywa się w Akademii Państwowej Służby Więziennej w Czernigowie, (w trybie stacjonarnym studiuje 516 osób, zaś w niestacjonarnym – 245 osób), w Instytucie Karno-Wykonawczej Służby w Kijówowie (w trybie dziennym uczy się– 410 osób, w niestacjonarnym – 180 osób) oraz działającej w Charkowie Narodowej Akademii Prawa im. Jarosława Mądrego (stacjonarnie studiuje – 379 studentów, zaś niestacjonarnie – 245) (dane na 1 maja 2016 r.)⁶.

Priorytetowymi kierunkami polityki państwa ukraińskiego w dziedzinie reformowania systemu penitencjarnego jest doprowadzenie warunków przetrzymywania więźniów w aresztach śledczych i w miejscach pozbawienia wolności do standardów europejskich; likwidacja przepelnienia w instytucjach penitencjarnych; polepszenie zaopatrzenia materiałowo-technicznego organów i instytucji wykonania kary. Również ważnym obszarem są działania związane z przeciwdziałaniem powrotowi do przestępstwa, a także zapobieganie torturom oraz nieludzkiemu traktowaniu osób, które znajdują się w instytucjach penitencjarnych (Шляхи реформування Державної кримінально-виконавчої служби України).

W Ukrainie wśród osadzonych znajduje się 1551 osób skazanych na wyroki dożywotniego pozbawienia wolności⁷. Zgodnie z regulacjami prawnymi tego rodzaju wyrok można orzec w przypadku popełnienia 11 rodzajów przestępstw. Dla porównania: w Danii – za dziewięć, w Rosji – za sześć, a w Niemczech i w Polsce – za pięć. To wszystko pozwala ekspertom mówić

⁴<http://prison-pastoral.blogspot.com/2016/09/1-2016.html>

⁵<http://prison-pastoral.blogspot.com/2016/09/1-2016.html>

⁶<http://prison-pastoral.blogspot.com/2016/09/1-2016.html>

⁷<http://prison-pastoral.blogspot.com/2016/09/1-2016.html>

o represyjnym charakterze ukraińskich przepisów (Як живуть засуджені на довічне ув'язнення українці).

Reformy objęły również pion kurateli sądowej. Rada Najwyższa Ukrainy 5 lutego 2015 r. przyjęła i następnie wprowadziła w życie 28 sierpnia 2015 roku Ustawę o probacji. Uwzględniono w niej dziewięć z dwunastu funkcji probacji ujętych w Regulach Rady Europy dotyczących probacji.

Ważną rolę w zmianie oblicza oraz filozofii systemu więziennictwa na Ukrainie odgrywają kościoły i organizacje religijne. W grudniu 1996 r. powstała ogólnoukraińska Rada Kościołów i Organizacji Religijnych, która stanowi międzywyznaniowy organ konsultacyjny i doradczy, dążący do zjednoczenia wysiłków kościołów i organizacji religijnych na rzecz duchowego odrodzenia Ukrainy. W roku 2001 utworzono Ukraińską Międzywyznaniową Chrześcijańską Misję o nazwie „Duchowa i charytatywna opieka w miejscach pozbawienia wolności”. Misja łączy 12 kościołów chrześcijańskich. Organizacja ta reprezentuje Ukrainę w Międzynarodowym Stowarzyszeniu Służby Więziennej (PFI).

W dniu 8 czerwca 2015 roku Prezydent Ukrainy Piotr Poroszenko podpisał Ustawę, która reguluje działalność kapelanów w placówkach Państwowej Służby Więziennej⁸. Warto w tym kontekście wspomnieć, że 13 października 2015 r. odbyło się pierwsze spotkanie Rady Duszpasterskiej w Ministerstwie Sprawiedliwości Ukrainy. Duszpasterska Rada Opieki Religijnej w systemie penitencjarnym Ukrainy jest przedstawicielskim organem doradczym działającym w ramach Ministerstwa Sprawiedliwości Ukrainy⁹.

W wyniku Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Praktycznej "Współczesne perspektywy opieki duszpasterskiej", która odbyła się w dniach 13-14 kwietnia 2016 r. w Instytucie Karno-Wykonawczej Służby w Kijowie, uczelnia wspólnie z Duszpasterską Radą Opieki Religijnej 10 listopada 2016 roku powołała do życia Katedrę Etyki i Duszpasterstwa Więziennego. Idea utworzenia katedry została zdeterminowana potrzebą interdyscyplinarnego badania działalności penitencjarnej. Pomimo tego Instytut Karno-Wykonawczej Służby w Kijowie przestaje faktycznie istnieć.

⁸<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/419-19>

⁹http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1828%3A1&catid=63%3A6&Itemid=86&lang=uk

W Polsce kościół miał wielkie znaczenie, zwłaszcza w latach 80 – tych XX wieku. Szczególnie podczas stanu wojennego obywatele szukali w nim opieki, obrony, wsparcia. Ówczesny Kapelan "Solidarności" ks. *Stanisław Malkowski* do dzisiaj pracuje jako wolontariusz w duszpasterstwie więziennym. Kwestie funkcjonowania duszpasterstwa regulują następujące akty prawne: Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 5 listopada 1998 r. W sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych, (Dz.U. Nr 139, poz. 904) oraz Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. z dnia 12 września 2003 r.)

Do 1989 r. księża przychodzili głównie do skazanych na śmierć w związku z udzielaniem im sakramentu pokuty i namaszczenia. Po 1989 r. więzienne duszpasterstwo funkcjonowało już na stałych zasadach. Każde więzienie miało swojego kapłana albo wolontariusza. Początki duszpasterstwa więziennego wiąże się z osobą księdza Jana Sikorskiego, który pracował w Warszawie, adoptując amerykańskie doświadczenia w tej dziedzinie. Obecnie kapłani włączeni są do realizacji resocjalizacyjnej funkcji więzienia. Według pytań zadanych respondentom w 2006 - 2007 roku 46% księży świadczą pomoc nie tylko w więzieniach, ale także osobom, które je opuściły. Główne formy pomocy to przede wszystkim znalezienie pracy, znalezienie mieszkania (schroniska), pomoc rzeczowa, duchowa, odwykowa, zdrowotna i w zdobyciu zawodu bądź wykształcenia (Nikołajew 2009, s. 153). W chwili obecnej z 160 kapłanów około 20-30 pracuje tylko w więzieniach, zaś pozostali łączą pracę w więzieniach i duszpasterstwem w ramach parafii.

Zakończenie

Reformy w Polsce po 1989 r. były prowadzone metodycznie, systematycznie, w oparciu o solidną bazę naukową z udziałem wybitnych naukowców. Stan ukraińskiego systemu wykonywania wyroków karnych zawsze powodował uzasadnioną krytykę zarówno międzynarodowych, jak i krajowych organizacji praw człowieka, społeczeństwa, a nawet organów państwowych. Obecny system penitencjarny stał się narzędziem karania więźniów. Jednak główny nacisk należy położyć na ich resocjalizację, czyli przygotowanie od pierwszego dnia uwięzienia do powrotu na wolność.

Ukraina ponad 70 lat znajdowała się w totalitarnym systemie, istniały podwójne standardy, różnica między tym, co jest zapisane w aktach normatywnych i to, jak ten system funkcjonował realnie. W takich warunkach przestrzeganie sprawiedliwości stało się kategorią filozoficzną. Skutki tej polityki odczuwamy do dziś, więc niezwykle ważnym zadaniem jest jej przezwyciężenie. Kluczowe dla powodzenia reform w Polsce było to, że realizowali je nowi, często młodzi ludzie, przygotowani do pracy w oparciu o współczesną wiedzę, nie związaną z poprzednim systemem. Polacy potępiłi zbrodnie komunizmu i jego dziedzictwo. Na Ukrainie do tej pory tak zdecydowanie tego nie zrobiono i to jest jeden z powodów niepowodzenia reform.

Kluczem do sukcesu reform w Polsce był również udział instytucji społeczeństwa obywatelskiego i kościoła. Obecnie na Ukrainie wolontariusze i kapelani różnych wyznań pracujący z więźniami (również w strefie działań wojennych na Wschodzie Ukrainy) są siłą, która stopniowo przyczynia się do zmiany byłego radzieckiego modelu społeczeństwa i jego systemu. Zmiany na Ukrainie zachodzą stopniowo. Można powiedzieć, że stary system wciąż stawia opór. Pokonanie konsekwencji sowieckiego totalitaryzmu, którego podstawą był kryminalny i antyludzki system kolonii poprawczych jest niezwykle ważne nie tylko dla przyszłości Ukrainy, ale także dla zwycięstwa humanistycznych wartości demokratycznych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

Abstract: Prisons in Poland and Ukraine: from a totalitarian heritage to a modern European penitentiary system

The study of the penitentiary reform in Poland is a perfect illustration of the political changes that Poles have undergone from a system marked by Soviet totalitarianism to a society that meets the criteria of democracy. Ukraine's aspirations to adapt EU solutions in the field of penitentiary reform encourage to learn about Poland's experiences due to the progress of this country in eliminating the communist legacy in the work of the prison system and the Prison Service that oversees it. This task is also valid for contemporary Ukraine and due to the deep cultural and mental ties connecting the two countries, Polish experiences seem to be extremely inspiring. When using the experience of neighbors, do not forget about the differences. First of all, it should be noted that the period of communism in Poland was clearly shorter, compared to the 70 years of experience of Ukraine, Belarus and other Soviet Republics which, unlike Poland, did not experience full sovereignty.

Key words: prison system, totalitarian system, State Penitentiary Service, penitentiary reform

Bibliografia:

- [1] Ambrozik W., 2016, Pedagogika resocjalizacyjna. W stronie uspołecznienia systemu oddziaływań, Kraków.
- [2] Barczykowski G., Przybyłka Ł., 2016, Więźniowie Wronek w okresie stalinowskim Część I. Lata 1945 – 1948., Poznań.
- [3] Lityński A., 2007, Historia prawa Polski Ludowej, Lexis Nexis, Warszawa.
- [4] Migdał J., 2008, Polski system penitencjarny w latach 1956-2008 w ujęciu doktrynalnym, normatywnym i funkcjonalnym. Kontynuacja czy zmiana? Gdańsk
- [5] Nikolajew J., 2009, Specyfika duszpasterstwa więziennego w Polsce. Prezentacja badań własnych, «Teologia w Polsce» № 3,1.
- [6] Nowak E., 2002, Obozy na Śląsku Opolskim w systemie powojennych obozów w Polsce (1945-1950).Historia i implikacje., Opole.
- [7] Pawlak K., 1997, Za kratami więzień i drutami obozów (zarys dziejów więziennictwa w Polsce), Kalisz.
- [8] Polit I, 2003, Miejsce odosobnienia w Berezie Kartuskiej w latach 1934–1939, Toruń.
- [9] Szymanowski T., 1996, Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce, Warszawa.
- [10] Tischner J, 1992, Etyka solidarności i Homo sovieticus, Kraków.
- [11] Вербенський М., 2004, Гуманізація виконання покарань в Україні, «Вісник Центру суддівських студій», № 2-3.
- [12] Відновлення пенітенціарної системи України в повоєнний період, <http://lektsii.net/1-84850.html>
- [13] Васильєв В., Концентраційні табори // Енциклопедія сучасної України, http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3253
- [14] Виправно-трудоий кодекс України // Відомості Верховної Ради України.–1971.–№1.
- [15] Галай А., 2003, Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарання, Київ.
- [16] Григор'єв О., Іваньков І., Іваньков О., Олійник О., 2012, Історія пенітенціарної системи України. (ред.) В.В. Дрижака., Чернігів.
- [17] Грицак Я., 2008, *Життя, смерть та інші неприємності.*, Грані-Т, Київ., http://er.ucu.edu.ua:8080/bitstream/handle/1/249/Hrytsak_Zhyttia%20smert%E2%80%99%20extraction.pdf?sequence=3&isAllowed=y

- [18] Грицак Я., 2000, *Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.* [Навч. посібник], Київ.
- [19] Зисельс И., 2006, *Если не сейчас... Статьи, интервью, выступления. 1989–2006 гг., Дух і Літера*, Київ.
- [20] Епломб Е., 2006, *Історія ГУЛАГу*, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», Київ.
- [21] Карпачова Н., 2002, *Стан дотримання і захисту прав і свобод людини в Україні*, Консул, Харків.
- [22] Ковалів Ю., Дантові кола репресій України міжвоєнного двадцятиліття, «Всесвіт», <http://www.vsesvit-journal.com/editorial/dantovi-kola-represij-ukrayiny-mizhvoynenogo-dvadtsyatylittya/>
- [23] Кралюк П., 2010, Береза Картузька: чорні сторінки історії, «День», 8 жовтня, <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/bereza-kartuzka>
- [24] *Кримінально-виконавче право України [у схемах і таблицях]*, 2016, (ред.), Київ.
- [25] *Кузьмин С., 1989, Деятельность исправительно-трудовых учреждений. (1936–1960 гг.) : учеб. Пособие*, Изд-во Акад. МВД СССР, Москва.
- [26] Кульчицький С., 2004, Демографічні втрати України в ХХ столітті, «Дзеркало тижня», 11 жовтня, https://dt.ua/SOCIETY/demografichni_vtrati_ukrayini_v_hh_stolitti.html
- [27] Мягкий І., Концтабори військовополонених в Україні у 1941–1943 рр. (за документами ЦДАВО України). – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_3_2015/09.pdf.
- [28] О преобразовании министерств СССР: Закон от 15 марта 1953 г., 1953, «Ведомости Верховного Совета СССР», № 3.
- [29] Овсієнко В., Політичні репресії 60-80-х років. Різновиди політичних в'язнів: «націоналісти», «демократи», «відмовники», «релігійники», В. Овсієнко // *Права людини і України. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи.*, <http://khp.org/index.php?id=1384861378>
- [30] Опис моделі пробації визначеної Законом України "Про пробацію", <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/829426;jsessionid=AE47D7F67E4D8FA08DC423B3B705AC2D>
- [31] *Основи законодавства Союза РСР і союзних республік.*, 1983, Юрид. літ., Москва.
- [32] Терлюк І., Особливості розвитку окремих галузей радянського права у повоєнний період сталінщини, <http://westudents.com.ua/glavy/61371-osoblivost-rozvitku-okremih-galuzey-radyanskogo-prava-u-povonniy-perod-stalnschini.html>

- [33] Угода про співпрацю між Державною пенітенціарною службою України і Головним управлінням Тюремної служби Республіки Польща, http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/616_153
- [34] Шляхи реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, <http://old.minjust.gov.ua/21953>
- [35] Формування пенітенціарної політики і пенітенціарної системи України в радянський період, http://studopedia.su/17_58879_formuvannya-penitentsiarnoi-politiki-i-penitentsiarnoi-sistemi-ukraini-v-radyanskiy-period.html
- [36] Як живуть засуджені на довічне ув'язнення українці, <https://ua.korrespondent.net/ukraine/events/3206952-korrespondent-vik-voli-ne-bachyty-yak-zhyvut-zasudzheni-na-dovichne-uviaznennia-ukraintsi>
- [37] <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
- [38] <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/827/98>
- [39] http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/616_153
- [40] <http://prison-pastoral.blogspot.com/2016/09/1-2016.html>
- [41] <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/419-19>
- [42] http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1828%3A1&catid=63%3Ava&Itemid=86&lang=uk